

НЕАЛАГІЗМЫ І НЕАСЕМАНТЫЗМЫ Ў «БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКІМ СЛОЎНІКУ» («SLOWNIK BIAŁORUSKO-POLSKI». WARSZAWA, 2012): ХАРАКТАРЫСТЫКА І АСАБЛІВАСЦІ ЛЕКСЫКАГРАФІЧНАГА АПІСАНИЯ

У 2012 г. кафедрай беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта быў падрыхтаваны «Беларуска-польскі слоўнік» (далей — БПС) [1], які змяшчае «больш за 40 тысяч слоўнікавых артыкулаў, сярод якіх значнае месца займае сучасная лексіка, што адлюстроўвае змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы» [1, с. 9]. Асноўнымі крыніцамі беларускай лексікі сталі «Плумачальны слоўнік беларускай мовы» (1977–1984) і «Плумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (далей — ТСБЛМ) (1996) [2]. Акрамя таго, бралася пад увагу лексіка, зафіксаваная ў тэрміналагічных слоўніках (на жаль, яны не названыя), і навейшая пазаслоўнікавая лексіка з перыядычнага друку.

Перакладныя слоўнікі, у адрозненне ад спецыялізаваных слоўнікаў новых слоў, непазбежна рэгіструюць новыя словы з некаторым спазненнем. Падрыхтоўка рукапісу да выдання патрабуе пэўнага часу, новыя ж словы з'яўляюцца ў мове пастаянна. Да таго ж, у двухмоўныя слоўнікі неалагізмы ўключаюцца не адразу, а толькі пасля таго, як яны праходзяць выпрабаванне часам [3]. Звычайна толькі моўная практыка здольна паказаць, якія з наватвораў замацуюцца ў слоўніковым складзе. Слоўнікі ж новых слоў адлюстроўваюць і такія лексемы, паколькі характарызуюць развіццё пэўнай мовы ў канкрэтны перыяд часу.

Беларуская мова ў апошнія дзесяцігоддзі папоўнілася значнай колькасцю новых слоў. Папаўненне слоўнікавага складу адбываецца за кошт новаўтварэнняў, запозычанняў з іншых моў і набыцця новых значэнняў агульнавядомымі словамі. Новы лексічны матэрыял кожнай эпохі паграбуе свайго вывучэння і фіксацыі ў лексікаграфічных працах. У беларускім мовазнаўстве першымі прыкладамі неаграфічных даследаванняў сталі «Слоўнік новых слоў беларускай мовы» (далей — СНС) (2009) і «Беларускі плумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў» (далей — БРСНС) (2013) [4]. Галоўнай праблемай пры стварэнні неаграфічных выданняў у беларускім мовазнаўстве з'яўляецца пэўная ступень суб'ектыўнасці іх стваральнікаў. Гэта праблема найперш выклікана тым, што «служба слова» ў нашай краіне да сённяшняга часу не наладжана, адсутнічае Нацыянальны корпус беларускай мовы. У сувязі з гэтым актуальным уяўляецца аналіз новай лексікі, змешчанай у БПС, паколькі фактычна аўтарамі праведзена самастойнае неаграфічнае даследаванне.

Найперш крыніцай новай лексікі для БПС паслужыў ТСБЛМ. Лексемы, якія пачалі выкарыстоўвацца ў канцы 1980-х — пачатку 1990-х гг., застаюцца новымі для беларускай мовы, хаця ўжо і зафіксаваны ў слоўніку: *аэробіка, бартар, брокер, відэакліп, галібургер, дылер, дыскета, дэпартаванне, імідж, ініцыянт, істэблшммент, крыжэванка, крымінагенны, маркетынг, мафіёзі, менеджмент, менталітэт, мікрапрацэсар, наркабізнес, ноў-хаў, папулізм, піцца, піцэрыя, працэсар, рок-музыка, рэкет, рэспандэнт, сафары, спонсар, таксікаманія, тостар, прылер, уфалогія, чартар, экіменізм, энерганосьбіты і інш.*

Значная колькасць новай лексікі, зафіксаванай у БПС, прадстаўлена ў слоўніках новых слоў беларускай мовы (СНС, БРСНС). Частка з гэтых лексем уключана ў апошнія выданні нарматывных акадэмічных слоўнікаў, у прыватнасці, «Слоўнік беларускай мовы» (далей — СБМ) (2012) і «Граматычны слоўнік назоўніка» (далей — ГСН) (2008, 2013, 2-е выд.) [5].

Новыя лексемы належаць да самых розных сфер жыцця сучаснага грамадства, напрыклад: палітыка, сацыяльны лад і ідэалогія (*антыглібалізм, глібалізацыя, сацыялогія, саміт, эканурызм, эксістэнца; ЕП (Еўрапейскі парламент)*), новыя эканамічныя адносіны (*антыдэмпінгавы, аўдыт, дывелопер, дыстрыб'ютар, індэксацыя, лізінг, прыватызцыя, факторынг; ААТ (адкрытае акцыянернае таварыства)*), спорт (*боўлінг, кайтсёрфер, кайтсёрфінг, сёрфінг, скейтборд, слалам-гігант, сноўборд, фітнес-клуб*), культура і шоу-бізнес (*графіці, кастынг, папарацы, постар, прадзюсар, ролік (тэлеролік), рымек, фоталадэль*), медыцына і касметалогія (*аккурэ-сура, глюкометр, клаўстрафобія, крыватэрапія, лінасацыя, пілінг, плацэба, тамаграфія*), быт (*бутэбрэйдніца, грыль, дамафон, джакузі, дываналін, лесінсы, палперс, паткорні*), сфера інфармацыйных тэхналогій (*дэсканіраваць, браўзер, вэб-сайт, курсор, ноўтбук, прынтар, сканер; ПК (персанальны камп'ютар)*) і інш.

Акрамя таго, у БПС зафіксаваны шматлікія новыя ўстойлівыя выразы, якія дэманструюць набыццё новых значэнняў раней вядомымі словамі (г. зв. неасемантызмы): *аб'ём пазіцыі, перыферыйнае абсталяванне, адмыванне (брудных) грошай, электронны адрас, апэратар самай сувязі, пляжны вальбол, генетычна мадыфікаваныя прадукты (арганізмы), грыт курыны (птушныны, свіскі), камп'ютарныя гульні, арганізаваная злучынасць, дысконтная картка, мабільны тэлефон, сурагатная маці, мыльная опера, лазерны (спруменны) прынтар, гульнявая прыстатка, ўскосная рэклама, рыначная эканоміка і інш.*

Беларуская мова пачынаючы з 90-х гг. XX ст. пад уплывам тэндэнцыі да нацыяналізацыі папоўнілася значнай колькасцю новых слоў, якія не абазначаюць новыя паняцці, а з'яўляюцца дублетами нарматывных лексем. Пры гэтым лексічныя адзінкі, агульныя з рускай мовай, змяняюцца наватворами, запозычаннямі з польскай і ўкраінскай моў або словамі, вернутымі з

пасюнага запасу (словы, якія шырока выкарыстоўваліся ў 20-я гг. XX ст., але з 30-х гг. XX ст. знаходзіліся ў пасюнным запасе). Звяртае ўвагу, што ў слоўніку такія лексемы фактычна адсутнічаюць, хаця часткова яны прадстаўлены ў «Польска-беларускім слоўніку» (2005) [6], з якім аўтары БПС былі знаёмы (ён згадвае ў прадмове да слоўніка), а таксама зафіксаваны ў СНС: *адсотак*, *амбасада*, *апавед*, *выстава*, *жарсць*, *закладнік*, *заўзятар*, *імпрэза*, *кіроўца*, *наведнік*, *наклад*, *стасункі*, *страйк*, *улётка*, *філіжанка*, *чалец* і інш. Трэба адзначыць, што частка гэтых лексем фіксуецца апошнімі акадэмічнымі выданнямі, у прыватнасці, СБМ: *адсотак*, *амбасада*, *апавед*, *выстава*, *жарсць*, *закладнік* і інш.

У БПС зафіксаваны толькі адзінкавыя прыклады такіх лексем: *заплегнік* (лексема *рукзак* пададзена як варыянтная; пол. *plecak*; параўн. у СНС *заплегнік*, *плячак* 'рукзак'), *каментар* (у адным артыкуле з *каментарый*), *пазоўнік* (асобным артыкулам пададзена *ісцей*), *перамовы* (даецца адсылка да *перагаворы*) і некааторыя іншыя. Лексема *суразмоўца* (*суразмоўца*) адсутнічае як загалоўнае слова, але выкарыстоўваецца ў ілюстрацыйным матэрыяле да лексем *загаварыць*, *загаварыць* ... 3. *rol. zagadać; ~-арыць суразмоўцу zagadać wrohozłpnowse*.

З іншага боку, у БПС зафіксавана некалькі лексем, што, верагодней за ўсё, узніклі пад уплывам польскіх адпаведнікаў (розных па паходжанні), якія не фіксуюцца беларускімі слоўнікамі (або фіксуюцца толькі асобнымі з іх): бел. *беатыфікацыя* — пол. *beatyfikacja*; *катэхізатар* — *katecheta* (рэлігійныя тэрміны; лексема *беатыфікацыя* зафіксавана ў «Слоўніку сучаснай беларускай мовы» пад рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. М. Завальнюка [7]); *інтэрвізія* — *interwizja* (варыянт лексемы *інтэрбачанне*).

Значную частку новых слоў складаюць запазычаны. Запазычванне ўяўляе сабой працяглы працэс ператварэння іншамовных слоў у словы, падобныя да спрадвечных, і з фармальнага боку ён прадугледжвае фанетыка-графічнае і граматычнае іх засваенне. Пры гэтым часта адзначаецца вар'іраванне матэрыяльнай формы лексем, што праяўляецца ў ваганнях у вымаўленні, напісанні і акцэнтацыі. Асабліваці адпатачы запазычанняў можна назіраць пры параўнанні лексем, зафіксаваных у БПС, з лексемамі, зафіксаванымі ў апошніх беларускіх слоўніках.

Для беларускай мовы характэрны наступныя цяжкасці пры фанетыка-графічным афармленні запазычанняў:

перадача цвёрдасці-мяккасці зычных на пісьме: *бодзібільдар* (БПС) — *бодзіблдар* (СБМ); *дысплей* (БПС) — *дысплэй* (СБМ); *секс / сэкс* (але: *сексалаг*, *сексуальны* і пад., БПС) — *секс* (СБМ); *скансен* (БПС) — *скансэн* (СБМ); *сэрвер* (БПС) — *сервер* (СБМ);

перадача іншамовных зычных [d], [t] перад галосным [i]: *бодзібільдынз* (БПС) — *бодзіблдынз* (СБМ);

напісанне слоў разам або праз злучок: *бліц-апапанне*, *бліц-інтэрв'ю* (БПС) — *бліцпапанне*, *бліцінтэрв'ю* (СБМ); *буль-тэр'ер* (БПС) — *бультэр'ер* (СБМ); *ды-ажэй* (БПС) — *дыажэй* (СБМ); *мас-медыя* (БПС) — *масмедыя* (СБМ).

Зафіксаваны неадпаведнасці ў напісанні, звязаныя з рознай перадачай іншамовных гукаў: *экбана* (БПС) — *ікебана* (СБМ); рознымі шляхамі запачынення: калькаванне абрэвіятуры *балж* (без акрэсленага месца *жытхарства*, БПС) і запазычванне з рускай мовы — *балж* (рус. без określнного места жительства, СБМ).

Праблема акцэнталагічнай адпатачы не мае маштабнага характару. Адзначана толькі некалькі падобных прыкладаў: *лапараскопія* (БПС) — *лапараскапія* (СБМ); *піцэрыя* (БПС) — *піцэрыя* і *піцэрыя* (СБМ); *скансэн* (БПС) — *скансэн* (СБМ); *сноўбард* (БПС) — *сноўбард* (СБМ); *грыль*, *грыля* (БПС) — *грыль*, *грыля* (СБМ); гл. таксама: *ноўтбук* (нашч не пазначаны; БПС) — *ноўтбук* і *ноўтбук* (СБМ).

Сур'ёзнай праблемай з'яўляецца граматычная адпатачы запазычанняў. Так, выклікае цяжкасці вызначэнне родавай прыналежнасці запазычаных нескланяльных назоўнікаў, звязанае з уплывам розных аналогій (родавае найменне, уплыв мовы-крыніцы і г. д.): *біенале* (м. р.; БПС) — *біенале* (н. р.; СБМ); *еўра* (н. р.; БПС) — *еўра* (м. і н. р.; СБМ).

У працэсе граматычнай адпатачы запазычаных назоўнікаў або застаюцца нескланяльнымі, або пачынаюць змяняцца па адным з тыпаў скланення. Цікава, што БПС больш свабодна адпатуе новыя лексемы да граматычных асаблівасцей беларускай мовы. Напрыклад, як змяняльныя фіксуюцца ў БПС словы *мас-медыя* (-й), *мюслі* (-яў), *рызота* (-га, -це), якія ў слоўніках беларускай мовы пакуль фіксуюцца як нескланяльныя.

Вельмі складаным пытаннем у беларускай мове, нават у адносінах да спрадвечнабеларускіх і даўно запазычаных слоў, з'яўляецца выбар канчатка назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку. Падобныя неадпаведнасці назіраюцца і ў гэтым выпадку, параўн.: *ёжурта* (БПС) — *ёжурту* (СБМ); *паркамату* (БПС) — *паркамата* (СБМ); *пілінга* (БПС) — *пілінгу* (СБМ); *пін-код* (БПС) — *пін-кода* (СБМ); *пірсінга* (БПС) — *пірсінгу* (СБМ); *прэсінга* (БПС) — *прэсінгу* (СБМ); *сёрфінгу* (хача *віндсёрфінга*, *кайтсёрфінга*, БПС) — *сёрфінга* (СБМ); *факу* (БПС) — *фака* (СБМ); *фітачыя* (БПС) — *фітачыю* (БРСНС); *халакоста* (БПС) — *халакосту* (ГСН); *харасмента* (БПС) — *харасменту* (БРСНС).

Некааторыя новыя лексемы маюць неадпаведнасці ў смантыцы. Так, лексема *трафікёр* перакладаецца як *handlarz żywym towarem*, параўн. у СНС: *трафікёр* 'той, хто займаецца нелегальнай дастаўкай наркотыкаў, зброі і пад.'; бел. *традзюсар* — пол. *producer filmu*, параўн. у БРСНС: *традзюсар* 'асоба, якая выконвае функцыі дырэктара-распарадчыка пры пастаюўцы кінафільма, спектакля і г. д., арганізацыі дзейнасці спевакоў і музычных

груп і ажыццяўляе фінансавы кантроль за гэтай дзейнасцю'. Лексема *акцуй-лятар* у БПС мае дадатковае значэнне: 2. *ladowanka* (telefonu komórkowego), не прадстаўленае ў слоўніках новых слоў беларускай мовы.

Асаблівую ўвагу варта звярнуць на новую лексіку, якая прадстаўлена ў БПС, але не фіксуецца апошнімі слоўнікамі беларускай мовы (акрамя тэрміналагічных). Новыя лексемы такога тыпу колькасна нешматлікія. Найбольшую групу складае медыцынская лексіка: *аўтызм, біяактыўны, кантрацэптыўны* (пол. *antykonsepcyjny*; параўн. у ТСБЛМ *кантрацэпцыйны, СБМ процізачаткавы*), *кіберфобія, кутыкула, літды, мастэктамія, паліноз, педофіл, проціпролежневы, разараза, тэстастэрон*. Абмежавана прадстаўлена лексіка іншых тэматычных груп: бытавая (*асважальнік* (паветра), *паперарэзка, электрыфіцыцы* (параўн. у СБМ *плёйка*)), кулінарная (*карты, падсалоджвальнік, шнічкі*), батанічная (*ораколі, капуста-оруселька*), сферы культуры (*відэахіт, тэлезадаўлянка* (пол. *telegra*, параўн. у СНС *тэлегуляя*), *фільм-катастрофа*), інфармацыйных тэхналогій (*фальдар* (пол. *folder*, ад англ. *folder*; параўн. у СНС *папка*)), касметалогіі (*гель-маска*) і інш.

Затое вельмі актыўна ў БПС прадстаўлены новыя ўстойлівыя словазлучэнні: *пінны алкагалізм, дзейны алкагалік, алкагольная залежнасць, экстракардынальнае аптадненне (ЭКА), біямэтрычны напіарт, вакцына супраць курэння, палавое выхаванне, жосткі дыск* (параўн. у СНС *цвёрды дыск*), *генная інжынерыя* (слова *інжынерыя* ў БПС як асобнае загаловае адсутнічае), *капі ютарная графіка, лігійска дубінка, італьянская забастоўка, біржавая інтэрвенцыя, куленепрабівальная камізілка* (параўн. у СНС *оронекамізілка*), *дэзаксірыбануклеінавая кіслата (ДНК), кластар* (муз.), *комплекс непаніжэннасцей* (з паметай *псіхал*; параўн. у СНС *комплекс з той жа паметай*), *кухонны камбайн, пасудамычная машына, карпусная мэбля, накітальнік на цвёрдых магнітных дысках* (параўн. у СНС *дыскавы накітальнік*), *падушка бяспекі, глабальнае пацяпленне, свабодны рынак, бяспечны секс (сэкс), маскітная сетка, сіндром хранічнай стомленасці, скрытае беспрэацуюе, роўнігавая сувязь* (пол. *goating*; параўн. у СБМ *роўнінг, роўнігавы*; лексема *роўнінг* у БПС адсутнічае), *ачышчальныя сурэзткі, кантакты тэлефон, сэрвісная тэлефонная картка, неабмежаваны тэндэр, парніковы эфект, АЗП* (адвольнае запамінальнае прыстасаванне) (параўн. у СНС *АЗУ* (*аператыўнае запамінальнае ўстройство*)) і інш.

Большасць названых лексем і ўстойлівых словазлучэнняў актыўна выкарыстоўваецца ў сучаснай беларускай мове і паграбуе фіксацыі ў спецыялізаваных слоўніках. Несумненна, частка з іх стане здабыткам слоўнікавага складу беларускай мовы і будзе адлюстравана ў нарматыўных арфаграфічным і тлумачальным слоўніках.

Такім чынам, беларуская мова ў канцы XX — пачатку XXI ст. папоўнілася значнай колькасцю новых слоў. Застаецца актуальнай задача аператыўнай фіксацыі і аб'ектыўнай інфармацыі аб лексічных інавацыях розных тыпаў у бе-

ларускай мове. Існуе шмат лакун, запоўніць якія павінны новыя неаграфічныя даследаванні.

Літаратура

1. Slownik białorusko-polski / Uniwersytet Warszawski, Katedra Białorusistyki / pod red. T. Chyłak-Schroeder, J. Głuszkowskiej-Babickiej, T. Jasińskiej-Sochy // Беларус.-пол. слоўнік / Варшаўскі ўніверсітэт, кафедра беларусістыкі / пад рэд. Т. Хылак-Шрэдар, Я. Глушкоўскай-Бабіцкай, Т. Ясіньскай-Сохі. — Warszawa, 2012.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. — Мінск, 1996.
3. Берков, В. П. Двухязычная лексикография. 2-е изд. / В. Берков. — М., 2004. — С. 27–28.
4. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. — Мінск, 2009; Уласевіч, В. І. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. — Мінск, 2013.
5. Слоўнік беларускай мовы / навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. — Мінск, 2012; Граматычны слоўнік назвуніка / навук. рэд. А. Я. Міхневіч, В. П. Русак. — Мінск, 2008. 1379 с.; 2-е выд., дапрац. — Мінск, 2013.
6. Волкава, Я. В. Польска-беларускі слоўнік: звыш 40000 слоў / Я. В. Волкава, В. Л. Авілава; пад рэд. Г. А. Цыхуна. — 2-е выд. — Мінск, 2005.
7. Завальнюк, У. М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. М. Завальнюка. — Мінск, 2009.